

Дзвонко О. М. Сутність та принципи роботи з дітьми з особливими освітніми потребами

У статті авторкою визначено сутність роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Розкрито поняття інклюзії та інклюзивного освітнього процесу, що дає змогу комфортно навчатися. Окреслено основні принципи роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: дитина з особливими освітніми потребами, інклюзія, інклюзивний освітній процес, принцип

Dzvonko O. The Essence and Principles of Working with Children with Special Educational Needs

In the article, the author defines the essence of working with children with special educational needs. The concepts of inclusion and inclusive educational process are revealed, which allows for comfortable learning. The main principles of working with children with special educational needs are outlined.

Keywords: child with special educational needs, inclusion, inclusive educational process, principle

*Завацька Людмила Миколаївна,
кандидат педагогічних наук,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук,
директор ННІ психології та соціальної роботи
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г.Шевченка, м. Чернігів*

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ: ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Організація освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами підліткового віку з точки зору педагогічних аспектів потребує чіткого визначення базових понять, що окреслюють межі інклюзивної практики та критерії її ефективності. Тому для розуміння особливостей організації освітнього процесу доцільно насамперед уточнити зміст таких категорій, як особливі освітні потреби, інклюзивна освіта та освітній процес.

Поняття «особливі освітні потреби» – це широка категорія, що позначає сукупність індивідуальних навчальних, фізичних, емоційних або соціальних потреб учня, які виникають внаслідок особливостей розвитку, стану здоров'я або життєвих обставин і вимагають модифікації освітнього середовища, змісту та підходів до навчання. У сучасному підході особливими освітніми потребами розглядають не тільки через призму медичного діагнозу, а як сукупність освітніх потреб, які треба виявляти й адресно задовольняти шляхом індивідуалізації, адаптації матеріалів і методів, застосування допоміжних технологій та ресурсів підтримки. Це означає, що учень з особливими освітніми потребами отримує не «особливу» освіту на рівні ізоляції, а індивідуально пристосовану освітню траєкторію в загальному шкільному контексті [1].

Тісно пов'язане з цим поняттям є поняття «інклюзивна освіта». Інклюзія передбачає зміну системи (підходів, програм, інфраструктури, ставлення), а не лише «пристосування» учня до існуючої системи. У практичному вимірі інклюзивна освіта

охоплює: розробку індивідуальних програм розвитку, підвищення кваліфікації вчителів, залучення команди супроводу (психолог, логопед, соціальний педагог, асистент учителя), застосування принципів універсального дизайну для навчання та побудову партнерства зі сім'єю. Від інклюзії очікують не лише академічних результатів, а й соціальної інтеграції, зниження стигматизації і розвитку інклюзивної культури в школі [2].

Вчитель у закладі загальної середньої освіти є ключовою фігурою у побудові педагогічного процесу. Саме він відповідає за реалізацію навчальної програми, адаптацію змісту предметів та організацію групових і індивідуальних форм роботи. Водночас, в умовах інклюзивної освіти до його завдань додається розуміння психолого-педагогічних особливостей учнів із особливими освітніми потребами, добір диференційованих методів навчання та підтримка індивідуального прогресу кожної дитини. Асистент є посередником між освітнім середовищем і можливостями дитини, а його діяльність спрямована на формування самостійності та позитивної самооцінки у школярів із особливими освітніми потребами. Важливим чинником є також рівень взаємодії між учителем і асистентом. Згідно з даними дослідження М. Джангреко, ефективна комунікація, узгоджене планування та спільне обговорення стратегії підтримки дитини сприяють підвищенню якості навчального процесу в інклюзивному класі [3].

У свою чергу, «освітній процес» – це цілісна, системна взаємодія учасників навчання (вчителя, учня, батьків, спеціалістів) і ресурсів (змісту, методів, матеріалів, простору), спрямована на реалізацію навчальних, виховних і розвивальних цілей освіти. Для учня з особливими освітніми потребами освітній процес означає не лише передачу знань, а організацію умов, які забезпечують доступ до навчального змісту (адаптований зміст, мультисенсорні матеріали, інтерактивні технології), безпечний соціальний клімат (превенція булінгу, підтримка ровесників) і системну підтримку (різнорівневі інтервенції, моніторинг прогресу). У теоретичному вимірі освітній процес розглядається як система, де якість результатів прямо залежить від організації середовища, методичного забезпечення та міждисциплінарної взаємодії [4].

Організація освітнього процесу – це практична і проектна діяльність щодо створення, впровадження та управління таким освітнім середовищем і навчально-виховними заходами, які забезпечують реалізацію індивідуальних освітніх траєкторій. Організація включає планування структур (розклад, форми занять), методичний супровід (диференціація, дидактичні матеріали, технології універсального дизайну), кадрове забезпечення (підготовка вчителів, роль асистента), технічні й архітектурні адаптації (приспосовування простору, допоміжні засоби), а також механізми оцінювання (адаптована система контролю, моніторинг індивідуальних програм розвитку). Для підлітків з особливими освітніми потребами організація має враховувати вікові особливості: необхідність автономії, можливості для самовираження, роль ровесників у соціалізації і потребу в позитивних сценаріях успіху [4].

У контексті інклюзії освітнє середовище має бути оптимізованим так, щоб мінімізувати бар'єри (сенсорні, комунікативні, соціальні) і максимально розширювати можливості для участі кожного підлітка у навчальній та позакласній діяльності.

Відповідно до сучасної української та зарубіжної педагогічної думки, індивідуалізація навчання є запорукою ефективною участі дитини з особливими освітніми потребами у навчальному процесі, що підтверджується результатами досліджень таких вчених, як А. Колупаєва, О. Таранченко, І. Білозерська, а також зарубіжних фахівців – Л. Флоріан та К. Блек-Хокінс [2; 4].

Крім того, індивідуальний підхід передбачає гнучкість у використанні методів навчання – зокрема, варіативність подачі матеріалу, використання візуальних, слухових та кінестетичних каналів сприймання, диференціацію завдань за рівнем складності, темпом і способом виконання. Це дозволяє формувати позитивне ставлення до навчання, знижувати рівень тривожності та підвищувати самооцінку учнів із особливими освітніми потребами.

Адаптація – процес пристосування учня до навчального середовища, що охоплює як початкову соціально-педагогічну адаптацію (включення в клас, налагодження контактів), так і довготривалу академічну адаптацію (опанування навчальної програми з урахуванням індивідуальних особливостей). Адаптація для підлітків з особливими освітніми потребами потребує поєднання психолого-педагогічних інтервенцій (тренінги соціальних навичок, корекційні заняття), модифікації навчального навантаження і створення прогнозованої структури занять (визначені ритуали, візуальні розклади тощо) [5].

Для учнів із особливими освітніми потребами соціалізація – не побічний ефект навчання, а цілеспрямований результат: розвиток умінь комунікувати, працювати в команді, вирішувати конфлікти, приймати соціальні норми і здійснювати громадянську участь. У підлітковому віці соціалізація набуває особливої ролі, бо формує ідентичність і майбутні соціальні траєкторії; отже, освітній процес повинен містити спеціальні модулі та практики (товариські проєкти, групові ролеві ігри, менторство) для розвитку цих компетентностей.

У контексті інклюзивної освіти педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в підлітковому віці набуває особливої ваги, оскільки цей період супроводжується не лише інтенсивним інтелектуальним розвитком, а й значними психологічними та соціальними змінами. Для таких учнів навчання в загальноосвітньому середовищі може бути джерелом як нових можливостей, так і численних викликів, пов'язаних з необхідністю адаптації до вимог шкільного життя, побудови міжособистісних стосунків, самовираження та досягнення успіху в освітній діяльності.

У підлітковому віці особливо важливими є завдання формування впевненості у власних силах, позитивного образу «Я», розвиток комунікативних навичок та адаптаційних стратегій. Тому педагогічна підтримка має охоплювати не лише академічну сферу, але й соціально-емоційний розвиток. Як підкреслює американський дослідник Р. Шинн [6], ефективні інтервенції для дітей з особливими потребами повинні бути багаторівневими і включати як підтримку на рівні класу, так і індивідуальні програми втручання. Згідно з дослідженнями Т. Титаренко, системна взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу сприяє розвитку у підлітків із особливими освітніми потребами відчуття безпеки, прийняття та активної участі в житті класу [7].

Універсальний дизайн для навчання (UDL) – методологічна рамка, спрямована на проєктування навчального середовища і матеріалів таким чином, щоб вони були максимально доступні широкому спектру учнів, шляхом подачі контенту різними каналами, пропонування різноманітних способів залучення і надання кількох форматів для демонстрації знань. Універсальний дизайн навчання дозволяє зменшити потребу в індивідуальних адаптаціях, підвищити самостійність учня і забезпечити більший рівень участі підлітків із різними особливими освітніми потребами.

Визначення наведених понять дозволяє сформулювати цілісне уявлення про специфіку освітньої діяльності щодо дітей підліткового віку з особливими освітніми потребами та окреслити основні вектори подальшого теоретичного аналізу.

Серед науково-теоретичних підходів, що становлять основу організації освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами підліткового віку,

особливе значення мають кілька концепцій.

Важливим для організації освітнього процесу є діяльнісний підхід, який активно розвивався у працях західних педагогів і психологів. Навчання повинно бути пов'язане з реальною діяльністю учня, з його життєвим досвідом і практичними потребами, адже саме через активну участь у значущій діяльності формується мислення та соціальні навички. Дж. Сантрок підкреслював, що розвиток інтелекту підлітка відбувається через активні дії з навколишнім середовищем, експерименти й самостійне відкриття знань [8]. Для підлітків з особливими освітніми потребами цей підхід особливо важливий, адже він дозволяє поєднувати навчання з практичною діяльністю, розкривати особистісний потенціал та формувати ключові компетентності.

Значної ваги набув компетентнісний підхід, що визначає головною метою освіти не лише засвоєння знань, а й формування ключових компетентностей, необхідних для успішної соціалізації й подальшої життєдіяльності. Він орієнтований на розвиток умінь учнів застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях, працювати в команді, комунікувати, критично мислити та приймати рішення. Для підлітків з особливими освітніми потребами компетентнісний підхід є особливо актуальним, оскільки дозволяє розширити спектр їхніх життєвих можливостей, сприяє підготовці до інтеграції в суспільство й майбутньої професійної діяльності [9].

В українській традиції осмислення розвитку підлітка важливе місце посідає соціально-психологічний підхід, який наголошує: становлення особистості визначається не лише індивідуально-біологічними чинниками, а насамперед якістю щоденної взаємодії з дорослими та ровесниками, культурними практиками школи, можливістю діяти разом і поступово брати на себе більше відповідальності. Для освітнього процесу це означає організацію такого середовища, де підліток отримує доречну підтримку, має зрозумілі правила співпраці й доступ до послідовних «кроків допомоги» (від спільного виконання – до самостійного), а також регулярні можливості випробувати себе у парній і груповій роботі. У випадку підлітків з особливими освітніми потребами це особливо помітно: чим чіткіше структуровано завдання, чим прозоріше очікування і ближчою є практична допомога дорослого та однолітків, тим швидше зростає навчальна та соціальна участь [7].

Однією з сучасних концепцій, яка безпосередньо впливає на організацію освітнього процесу, є екологічна модель розвитку У. Бронфенбреннера. Вона підкреслює, що розвиток дитини відбувається під впливом системи взаємопов'язаних середовищ – від сім'ї та школи до ширших соціальних структур. Для підлітків така модель допомагає зрозуміти, що соціалізація і навчання не зводяться до академічних результатів, а охоплюють багатовимірний простір соціальних відносин [10].

Значний внесок у розуміння освітнього процесу зробила також соціально-когнітивна теорія А. Бандури. Вона акцентує на тому, що навчання відбувається не лише через особистий досвід, а й завдяки спостереженню та наслідуванню поведінки інших. Важливим є поняття взаємного детермінізму, де поведінка, особистісні фактори та середовище взаємодіють між собою. Для дітей з особливими освітніми потребами, особливо підлітків, цей підхід є надзвичайно актуальним, адже вони значною мірою навчаються через моделі поведінки, що демонструють ровесники та вчителі [11].

Таким чином, поєднання різних науково-теоретичних підходів дозволяє створити цілісне бачення організації освітнього процесу для підлітків з особливими освітніми потребами. Вони взаємодоповнюють одне одного: гуманістична орієнтація К. Роджерса забезпечує врахування особистісних особливостей, діяльнісний підхід спрямовує на активність і практичність навчання, компетентнісний підхід фокусується на життєвих результатах, культурно-історичний – на ролі соціального контексту,

екологічна модель – на взаємозв'язку середовищ, а соціально-когнітивна теорія – на значенні моделювання й соціального навчання. У сукупності вони формують підґрунтя для ефективної організації інклюзивного освітнього процесу, що враховує специфіку підліткового віку й створює умови для успішної адаптації та соціалізації учнів з особливими освітніми потребами.

Незважаючи на активне впровадження інклюзивної освіти, на практиці існує низка проблем, що ускладнюють успішне навчання і соціалізацію підлітків з особливими освітніми потребами у середній школі. Однією з головних є труднощі адаптації учнів до умов навчального середовища, що часто не враховує індивідуальних особливостей розвитку. Психологічна та емоційна незрілість, уповільнене сприймання навчального матеріалу, сенсорні або поведінкові порушення – усе це може спричинити дезадаптацію дитини, зниження мотивації до навчання та емоційне виснаження.

Іншою суттєвою проблемою є бар'єри у спілкуванні, що виникають як між дитиною з особливими освітніми потребами та її однолітками, так і між учнем та педагогами. Дослідження Р. Кімбро та К. Меллен підтверджують, що саме відсутність належного соціального середовища є одним із чинників, що найбільше впливають на динаміку адаптації учнів з особливими освітніми потребами [12].

Крім того, вагомою перешкодою залишається недосконалість навчальних програм і методичних матеріалів. Як зазначає А. Колупаєва ефективна інклюзивна освіта неможлива без перегляду стандартів, які мають бути спрямовані на розвиток компетенцій, а не лише на відтворення знань [4].

Отже, узагальнюючи, можемо відзначити, що організація освітнього процесу для підлітків з особливими освітніми потребами ґрунтується на поєднанні педагогічних, психологічних, соціальних і правових підходів. Центральними є поняття інклюзивної освіти, індивідуальної освітньої траєкторії, адаптації та соціалізації, що вимагають створення гнучкого освітнього середовища та педагогічної підтримки.

Науково-теоретичну основу аналізу становлять особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний підходи, а також соціально-психологічна перспектива, екологічна модель розвитку та соціально-когнітивна теорія. Їх поєднання дозволяє вибудувати цілісне бачення організації інклюзивного освітнього процесу, що враховує вікові особливості підлітків і потребу в узгодженій командній підтримці.

Разом це формує підґрунтя для успішної адаптації, соціалізації й особистісного становлення дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи.

Список використаних джерел

1. **Прядко Л. О.** Шляхи забезпечення індивідуалізації навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчального закладу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2016. С. 246–274.
2. **Florian L., Black-Hawkins K.** Exploring inclusive pedagogy. *British Educational Research Journal*. 2011. 37(5). P. 813–828.
3. **Giangreco M. F., Suter J. C., Hurley S. M.** Revisiting personnel utilization in inclusive-oriented schools. *The Journal of Special Education*. 2013. 47(2). P. 121–132.
4. **Колупаєва А. А., Таранченко О. М.** Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
5. **Ryan R. M., Deci E. L.** Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. *Revue québécoise de psychologie* 38(3):231. New York : Guilford Press, 2017.
6. **Shinn M. R., Walker H. M.** Interventions for Achievement and Behavior Problems in a Three-Tier Model Including RTI. Bethesda, MD : NASP Publications, 2010. 950 p.

7. **Титаренко Т. М.** Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с. 8. **Santrock J. W.** Adolescence. New York: McGraw-Hill, 2019. 626 p. 9. **Теорія і практика спеціальної педагогіки та психології:** Збірник наукових праць: до 100-річчя від дня народження професора І. Г. Єременка. Вип. 9 / За ред. О. В. Чеботарьової, І. В. Гладченко. К.: Лабораторія олігофренопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України, 2017. 254 с. 10. **Bronfenbrenner U.** The Ecology of Human Development. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1979. 330 p. 11. **Bandura A.** Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. P. 1–26. 12. **Kimbrough R., Mellen K.** Perceptions of Inclusion of Students with Disabilities in the Middle School. *Association for Middle Level Education*. URL: <https://www.amle.org/perceptions-of-inclusion-of-students-with-disabilities-in-the-middle-school/> (дата звернення: 03.02.2026).

Завацька Л. М. Організація освітнього процесу дітей підліткового віку з особливими освітніми потребами як педагогічна проблема

У статті здійснений аналіз організації освітнього процесу дітей підліткового віку з особливими освітніми потребами з точки зору педагогічних аспектів. Визначено, що зазначений процес ґрунтується на поєднанні педагогічних, психологічних, соціальних і правових підходів. Центральними є поняття інклюзивної освіти, індивідуальної освітньої траєкторії, адаптації та соціалізації, що вимагають створення гнучкого освітнього середовища та педагогічної підтримки.

Ключові слова: освітній процес, інклюзивна освіта, діти, підлітковий вік, особливі освітні потреби, індивідуальна освітня траєкторія, педагогічна підтримка.

Zavatska L. Organization of the Educational Process of Adolescents with Special Educational Needs as a Pedagogical Problem

The article analyzes the organization of the educational process of adolescents with special educational needs from the point of view of pedagogical aspects. It is determined that this process is based on the integration of pedagogical, psychological, social, and legal approaches. The core concepts include inclusive education, an individual educational trajectory, adaptation and socialization, which require the creation of a flexible educational environment and pedagogical support.

Keywords: educational process; inclusive education; children; adolescence; special educational needs; individual educational trajectory; pedagogical support.

*Кіріллова Анна Олександрівна,
викладач кафедри спеціальної освіти
Комунального закладу вищої освіти «Хортицька
національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя*

НЕБАЖАНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ З ООП ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ВЕКТОРІВ НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ

Поведінка притаманна будь-якій живій істоті. На думку С. Максименка поведінка визначається як активність, прояв життєдіяльності завдяки якому істоти пристосовуються до оточення та задовольняють свої потреби [4].